

TOKATLI EBÜBEKİR KÂNÎ EFENDİ’NİN MENSUR LETÂİFNÂME VE HEZLİYYÂTINDAKİ ŞERHLER

H. Dilek BATISLAM*

ÖZET

18. yüzyıl Divan edebiyatı şair ve yazarlarından Tokatlı Ebûbekir Kânî'nin Letâifnâme ve Hezliyyât adıyla bilinen eseri manzum ve mensur olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Eserin mensur bölümü, divan edebiyatında görülen, bilinen letâifnâme ve hezliyyât türünden daha farklı özellikler taşımaktadır. Eserde değişik türlerde yazılmış çeşitli metin örnekleri bulunmaktadır. Metinlerin ortak özelliği, tamamında farklı boyutlarda kişisel ya da toplumsal hicve, mizaha önemli ölçüde yer verilmiş olmasıdır.

Kânî'nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtı'nda beş şerh metni ile “şerh eyle” redifli bir hicviye bulunmatadır. Bu metinleri içerik, biçim, dil ve anlatım açısından inceleyip değerlendirerek farklı şerh örneklerinin özelliklerinin tespitine ve tanıtımına katkıda bulunmayı amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kânî, Letâifnâme, Hezliyyât, Şerh, Mensur

THE COMMENTARIES IN TOKATLI EBÜBEKİR KÂNÎ’S PROSE LETÂİFNÂME AND HEZLİYYÂT

ABSTRACT

One of the 18th century Classical Turkish Literature poets and authors Tokatlı Ebûbekir Kânî’s book, named “Letâifnâme ve Hezeliyyât”, consists of two different parts: verse and prose. These book’s prose part has different characteristics from classical characteristics of letâifnâme and hezeliyyât. In this book there are some examples of texts written in different forms. But all texts have satirizing and humor.

Kânî’s prose “Letâifnâme ve Hezeliyyât” book has five commentary text and a poem rhymed “şerh eyle”. We try to introduce his book by the view of content, form, language, and expression.

Key Words: Kânî, Letâifnâme, Hezeliyyât, commentary, prose

18. yüzyıl Divan edebiyatı şair ve yazarlarından Tokatlı Ebubekir Kânî'nin¹ Letâifnâme ve Hezliyyât adıyla bilinen eseri manzum ve mensur olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Çeşitli kütüphanelerde sadece manzum, sadece mensur ya da manzum

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. batislam@cu.edu.tr

¹ Kânî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H.Dilek Batıslam, *Kânî'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Adana 1997, s.28-38; İsa Kayaalp, “Kânî” mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans.*, c.24, İst. 2001, s. 306-307.

ve mensur bölümleri içeren yazma nüshaları vardır². Eserin mensur bölümünde değişik türlerde yazılmış 29 ayrı metin bulunmaktadır. Bunlar: 1 tevliyet berati, 11 mektup, 1 latife, 1 tam 1 yarım fıkra, 1 şiir, 2 beyit şerhi, 2 tezkire şerhi, 4 yarım mektup, 2 mektup kenarı, 1 vakfiye, 1 borç senedi ve 1 mektup başlığıdır. İçinde bulunan metinlerden de anlaşılacağı gibi eser, divan edebiyatında görülen, alışılmış letâifnâme ve hezliyyât türünden farklı özellikler taşımaktadır. Mensur letâifnâme ve hezliyyâta bulunan çeşitli metinlerin içeriğinde dikkati çeken özellik ise, kişisel ya da toplumsal hicvin, mizahın önemli yer tutmasıdır. Hiciv öğeleri kadar çok olmamakla birlikte yer yer mizah öğelerinin de kullanılması metinlerin temel ortak yönleridir. Kullanılan hiciv öğelerinin niteliği ve yöneldiği hedef her zaman açıkça belirtilmediği gibi bu tür ifadelerde kullanılan dil de zaman zaman oldukça kaba, müstehcen diyebileceğimiz özellikler taşımaktadır. Diğer taraftan Letâifnâme'nin dili münşeâtların dili gibi ağır olup zaman zaman Arapça, Farsça, Türkçe karışık mülemmâ şeklindedir.

Kâni'nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtı'nda beş şerh metni ile "şerh eyle" redifli bir şiir bulunmaktadır. Şerh metinlerinden ikisi beyit şerhi, diğer ikisi ise tezkire şerhidir. Şerhlerin bir beyit bir tezkire şerhi olmak üzere ikisi ile "şerh eyle" redifli şiir Allâme³ lakaplı bir kişiye yazılmıştır. Diğer iki şerhten biri Kâni'nin Şevket'in bir kasidesinde yer alan beyite yazdığı şerhle bir tezkire şerhidir. Fakat söz konusu tezkire şerhi yarımıdır. Ayrıca bu şerh metinlerinin dışında eserdeki 8. mektupta da bir başka şerh metni vardır. Mektup metni içinde yer alan bu şerhte yazar, beğendiği bir eserden söz etmekte ve bu eserde bulunan anlaşılması zor ibarelerin içeriğini ve gizli anlamlarını açıklayarak eseri okuyacak olanlara yararlı olmaya çalıştığını söylemektedir. Sıraladığımız şerh metinlerinin taşıdığı özellikler bakımından en dikkat çekici olanı Zileli Abdullah Efendi adlı bir kişiye Niş müftüsü Abdurrahman Efendi'nin yazdığı tezkire dolayısıyla Kâni'nin yazdığı şerhtir. Kâni'nin eserindeki şerhleri beyit ve tezkire şerhleri olmak üzere iki ayrı grupta değerlendirip inceleyerek söz konusu şerhlerin özelliklerini vereceğiz.

BEYİT ŞERHLERİ

Kâni'nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtı'nda iki beyit şerhi yer almaktadır.

1. beyit şerhinde (İ-5b / 9a)⁴ "Beyt-i Kâni Efendi" başlığıyla Kâni'nin,
Olmaz mukâbil-i rûh-ı dilber her âyine

2 *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, c.I-V, MEB. Kütüphaneler Katalogları Yay. İst. 1947, s. 862-866.

3 Allâme hakkında Ali Emiri Efendi Manzum Eserler (Millet Ktp.), 1125/1'deki nüshanın manzum bölümünde bazı bilgiler verilmektedir. Ayrıca Allâme'ye ilişkin diğer bilgiler için bkz. Batislam, a.g.e., s. 79-82.

4 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 5604/1 no'lu yazma esas alınmış olup İ kısaltmasıyla verilen şerhlere ait varak ve satır numaraları bu yazmaya aittir.

Çeşmân u ebrûvân da ister her âyine

beyti verilmiştir. Beytin altında “Beyt-i Mezkûrî Allâme'nün Şerhidür” başlıklı Allâme'nin beyite yazdığı şerh yer almaktadır. Allâme beyti: “Her âyineye ruh-ı dilber mukâbil olmaz demekden şâirün murâdı yani her bir âşıkun âyinesi saf ve musaykal degildür ki o mahbûbun ruh u ebruvânı görine mısra-ı sânisî dahî güzellik ol rûbe münevver ü musaykaldur ki olur olmaz âşıkun âyinesinde görünmek emr-i muhâl gibidür” (İ-5b/ 5-9) şeklinde şerh etmiştir. Bu şerhten sonra da “Allâme'nün iş bu şerhini Kânî Efendi gördükde der akab altına tahrîr itdikleri latifedür” başlığıyla Kânî şerhini beğenmediği Allâme'ye yönelik eleştirilerini yazmıştır. Ancak, Kânî'nin yazdıkları her ne kadar latife başlığını taşısa da, latife türüyle herhangi bir ilgisi yoktur. Çünkü latife denildiği zaman, ilk akla gelen daha çok küçük güldürücü hikâyeler, fıkralar ya da şakalardır. Letâifnâme adıyla bilinen eserlerde de bu tür metinler yer almaktadır. Beyit şerhinin altında yer alan metnin içeriğinin de bilinen anlamda latifeyle bir ilgisi yoktur. Metnin içeriği tamamıyla hiciv ve eleştiri ağırlıklıdır. Hicvin hedef aldığı kişi ise Allâme'dir. Kânî, Allâme'yi câhilliği, kendini bilmezliği, şerh yapma konusundaki beceriksizliği yüzünden eleştirmektedir. Allâme Yeğen Mehmet Paşa'nın sadrazam olduğu günlerde Reisü'l-küttâb Mehmet Hayri Efendi aracılığıyla uyarılmış, davranışlarının yanlışlığı kendisine bildirilmiş cezalandırılacağı anlatılmıştır. Metindeki fetvâ (İ-8b/6-15) bir müteşâirin, başka bir şâirin şiirini kötüyüp yanlış yorumlamasının nasıl cezalandırılacağı konusunda hüküm bildirilmektedir. Bu fetvâyla Allâme'ye anlatılmak istenen kendisinin de aynı şekilde cezalandırılacağıdır. Allâme'nin cehâleti, bilip bilmediği herşeye karışması, şerh konusundaki yetersizliği ve beceriksizliği eleştiri konusu olmakla birlikte, Allâme'nin kişiliğinde gerçek anlamda şâir olmayıp da şâirlik taslayan, usta şâirlerin şiirlerini taklit eden, onları doğru anlamadığı halde yorumlamaya kalkışan müteşâir diyebileceğimiz kişiler de dolaylı olarak hicvedilmektedir.

Beyit şerhi bilinen şerh metinlerine benzemekle birlikte bazı farklı özellikler taşımaktadır. Şerhin amacı açıklamak olduğundan şerhlerde genellikle ayrıntılı bir şekilde şerh edilen metinle ilgili açıklama yapılır. Allâme'nin yaptığı söylenen bu şerhte ise, sadece iki dizede şâirin söylemek istedikleriyle ilgili çok kısa bir açıklama yapılmış, ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Açıklamanın kısa olması şerh yapan kişinin bu konudaki bilgi ve becerisinin yeterli olmadığını göstermektedir. Kânî'nin eleştiri yazmasının nedeninin bu olduğu düşünülebilir. Ancak, Kânî'nin lâtife başlıklı yazısında şerhin kendisinden çok şerh yapamı eleştirdiği dikkat çekmektedir. Beklenen şâirhin değil şerhin eleştirilmesidir. Oysa burada hiciv doğrudan kişiye yani Allâme'ye yöneltilmiştir. Şerhi yapan kişi, şerh kuralları gereği yapması gereken açıklamayı yeterince ayrıntılı bir şekilde yapamamış, onu eleştiren kişi de şerh metnini eleştirmesi gerekirken metnin yazarını eleştirmiştir.

Şerhi yapılan Kânî'nin beytiyle beytin şerhi, dil ve üslup açısından, çok farklı özellikler taşımamakla birlikte hiciv konulu bölümün kendine özgü, farklı bir dili ve üslubu vardır. Hiciv amaçlı olması nedeniyle zaman zaman yazar, çok kaba bir dil kullanmıştır. Kaba ya da argo olarak nitelendirilebilecek kimi kelimelerin yanı sıra yazar, söz oyunlarına, cinas ve secilere, benzetmelere de yer vermiştir. Metin içinde birbiriyle kafiyeli kelimeler sıkça kullanılmıştır. Kânî, bu tür müsecca kullanımlar aracılığıyla dilde ahenk ve akıcılık sağlamıştır.

İşin içinde iş var (İ-6b / 12), ise pasa bakmamak (İ-6a / 9), lisâna getürmek (İ-5b / 14-15), el virmek (İ-5b / 15), dil uzatmak (İ-6b / 9), dide-i mazmunun çapagını silmemek (İ-6a / 11), gibi deyim ya da halk söyleyişi diyebileceğimiz kimi ifade biçimlerinden ve benzetmelerden yararlanarak yer yer renkli, canlı ve ilginç bir anlatım yakalamıştır. Yazarın eleştirdiği kişiye yönelik benzetmelerde kullandığı kelimelerin anlamları ve özellikleri de dikkat çekicidir.

Beyit şerhi ve şerhe yönelik hicivlerin ardından Kânî, Allâme hakkındaki olumsuz görüşlerini belirtmeye devam etmiş “şerh eyle” (İ-9a / 9b) redifli 14 beyitlik bir hicviye yazmıştır.

Bire Allâme turma gördüğün eş'arı şerh eyle

Bırakma dilden ammâ lafza-i eş'arı şerh eyle

beytiyle başlayan şiirde de Kânî Allâme'nin şerh konusundaki başarısızlığını, beceriksizliğini ortaya koyarak onu yermektedir. Ancak, şiirde eleştirilen ya da hiciv konusu yapılan, sadece Allâme'nin şerh yapmadaki yeteneksizliği, gördüğü her şiiri şerh etmeye çalışması değildir. Soyu, davranışları ve diğer kişisel özellikleri de ağır bir dille hicvedilmektedir. Şiirde yabancı kelime kullanımı az olmakla birlikte, hicviye olması dolayısıyla kaba, müstehcen, argo ya da küfür olarak kabul edilebilecek kelimelere sıkça yer verildiği dikkati çekmektedir.

Beyit şerhlerinden ikincisi (İ-32b / 33b) “Şerh-i in beyt-i meşhûr” başlığı altında verilen Farsça,

Keşîde gevher-i hûrşîdrâ be-târ-ı kemer

Nihâde mühr zi 'anber be-hürmen-i kâfûr

beyitle başlamaktadır. Beytin altında Kânî'nin söz konusu beyte yazdığı şerh bulunmaktadır. Yazar, bu beytin şerhini yapmaktaki amacının, beyitte geçen “mühr-i zi-anber”, “anberden mühr” ile “be-hürmen-i kâfûr”, “kâfûr harmanı” kelimelerinin nasıl açıklanması ve ne şekilde yorumlanması gerektiğini araştırmak olduğunu belirtmektedir. Bu konuda bilgi sahibi olanların fikirlerini öğrendiğini, ancak, bu fikirlerin tamamına katılmadığını anlatmaktadır. Kânî beytin anlamına ilişkin diğer şerhleri verdikten sonra kendi yaptığı şerhe ve bunun doğruluğunu kanıtlayıcı bazı bilgilere yer vermektedir. Gerekli açıklamaları yaptıktan sonra, şerhin sonunda anlayış sahiplerinin anlatmak, düşünmek ve anlama konusunda başarılı olmalarını dileyip dua ederek sözlerini bitirmektedir.

Sözü edilen beyit şerhinde yazar, dönemin aydın, bilgili, şerhi yapılan beyitte olduğu gibi anlam verilmesi güç ibare ve kelimeleri açıklamakta usta şairlerinin yaptığı şerhleri duyduğunu belirterek, bu şerhlerin çok mantıksız olmadığını, ancak dikkat edilirse tam anlamıyla doğru kabul edilemeyeceğini söyler. Ardından da kendi yaptığı şerhi verir.

Kânî, burada doğrudan belirli kişileri hedefleyen hicve yönelmemekle birlikte, dolaylı olarak dönemin bilgili, anlayışlı ve aydın kişilerini ve bunların şiir şerh etmede, hayal inceliklerini sezmekte yetersiz kaldıklarını söyler. Kendisinin yaptığı şerh de müstehcen kabul edilebilecek bazı çağrışımlarla yüklü olması nedeniyle tartışmaya açıktır. Metnin sonundaki Arapça duada da ince bir alay olduğu hissedilmektedir. Yazar, anlayış sahiplerinin düşünmek ve anlamak konusunda başarılı olmalarını isterken bir bakıma onlarda bu özelliklerin yeteri kadar bulunmadığını imâ ederek eleştiri yapar.

Mensur olarak yazılan beyit şerhinde, yazar önce her iki dizeyi nesre çevirmiştir. Ancak, asıl anlatılmak istenenin, “anberden mühr” ile “kâfûr harman” sözleriyle güzelin hangi organlarının kastedildiğinin araştırılması olduğu söylenerek, şerh bu kelimeler üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Beyitte geçen diğer kelimelerle ilgili açıklamalar sınırlı kalmıştır. Kânî, beyiti bilinenin dışında, kendine özgü bir anlayışla yorumlamaktadır. Çok uzun olmayan beyit şerhinin sonunda Arapça dua bulunmaktadır. Duadan sonra şerh bitirilmiştir.

Beyit şerhinde kullanılan dil Arapça ve Farsça kelimelere yer verilmiş olmasına rağmen çok ağır değildir. Yazar, önce beyitin iki dizesinin de anlamını kısaca vererek şerhi “anberden mühr” ile “kâfûrdan harman” kelimeleri üzerinde durarak geliştirmiştir. Ancak bu kelimelerle ilgili şerh bilinen anlamlardan farklı anlamlara yönelik açıklamalar içermektedir. Çünkü yazar, söz konusu kelimelere çok farklı anlamlar yükleyerek, müstehcen kelimeler kullanarak yorum getirmektedir (İ-33a / 11-15; 33b / 1-6). Beyit şerhinin dilinde dikkati çeken özellik müstehcen kelimelerin kullanılmasıdır.

TEZKİRE ŞERHLERİ

Birinci tezkire şerhinin (İ-9b / 17a) başlangıcında yer alan açıklamaya göre Allâme, Kânî Efendi'ye Hak Subhanehu ve Te'âla diye başlayan bir tezkire göndermiş. Kânî de hemen bu tezkireyi şerh etmiş, fakat şerhi tamamlayamamıştır. Tezkire şerhi Kânî'nin Allâme'ye yönelttiği hicivlerle Allâme'nin yazdığı tezkirede bulunan bazı kelimelerin mizahî bir dille hiciv ağırlıklı olarak şerh edilmesine dayanır. Kânî, Allâme'nin gönderdiği tezkiredeki “Hak Subhanehu ve Te'âla Hazretleri” kelimeleriyle “mübârek ve mes'ûd vücûd-ı pür-cûd merâhim ü 'inâyet-âlûd lâzımü'l-mevcûd-ı 'ârifâne” kelimelerini şerh etmiştir.

Tezkire şerhinde Kânî, mübârek kelimesinin şerhine geniş bir yer ayırmış, kelimenin kökenine ilişkin çeşitli yorumlar yapmıştır. Ancak, yapılan bu yorumların

çoğu gerçeklere dayanmamaktadır. Yazarın gerçekçi olmayan yorumları mizah ve şaka yüklüdür. Mübârek kelimesi açıklanırken kelimenin gerçek anlamı verilmemekte, mizahî bir şerh yapılmaktadır. Kelimenin şerhini yazar üç dilde; Arapça, Farsça ve Türkçe yapar. Kelimenin kökenine ilişkin açıklamalardan biri “börke lafzından me'huzdur dinilse” sözleriyle başlar (İ-14b / 9-15; 15a / 1-8). Diğer açıklamada ise, kelimenin Farsça berg kelimesiyle ilgili olduğu yönünde bilgi verilir (İ-16a / 11-15; 16b / 1-4). Üçüncü bir açıklama da bürümek kelimesiyle ilgilidir. Yazar kendince mübârek kelimesinin Arapça, Farsça ve Türkçe hangi kelimelerle ilgisi olabileceği konusunda çeşitli yorumlarda bulunmaktadır. Ancak bu yorum ve açıklamaların kelimenin gerçek anlamıyla hemen hemen hiçbir ilgisi yoktur.

Yazar, Allâme'nin yazdığı tezkirede bulunan kelimeleri kullanmakla ne söylemeye çalıştığını, kendi yorumuyla birlikte mizah ve hiciv öğelerinden yararlanarak şerh eder. Kânî, bu açıklamaları Allâme'nin yaptığı ihtimaline dikkat çekip Allâme'ye mal ederek onun cahilliğini, Arapça, Farsça ve Türkçe konusundaki bilgisizliğini ortaya koyar. Allâme'yi hem eleştirir hem de alay eder (İ-15a /7; 16a / 8). Allâme'nin bilgisizliğini, yersiz işlerini, ahmaklığını kınar. Onun uygunsuz, kaba ve kötü kelime kullanmada oldukça ileri gittiğini, vurgular. Allâme'nin söylediklerinin hezl ve mizah konusu olabilecek nitelik taşıdığını anlatır.

Kânî, şerh örneklerinin çoğunda olduğu gibi Allâme'nin gönderdiği tezkirede yer alan kelimeleri sırasıyla açıklamaktadır. Şerhi yapılan kelimelerin bilinen anlamlarından çok, yazarın yorumuna dayalı, farklı anlamları dikkate alınarak açıklama yapılmıştır. Mensur olan metinde zaman zaman Arapça ibarelere de yer verilmiştir.

Allâme'nin yazdığı tezkirenin sadece küçük bir bölümü verildiği için bu metnin dili ve üslubu konusunda fikir yürütmek mümkün değildir. Çünkü, Kânî'nin şerh ettiği kısım, tezkire metninin sadece başlangıç kısmıdır. Diğer şerhlerde olduğu gibi burada da önemli olan metnin Kânî'ye ait olan kısmında yazarın kullandığı dildir. Kânî'nin şerhte kullandığı dil ağırdır. Aslında şerhin amacı şerh edilen metnin anlaşılmasını sağlamak olduğundan dilin fazla ağır olmaması gerekir. Oysa elimizdeki metinde aksine ağır bir dil kullanıldığı gibi, iç kafiyelere, benzetmelere, Arapça ibare ve dualara da yer verilmiştir. Bu şekilde, tezkire şerhinin amacının üstü kapalı yermek ve alay etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlar bilinenin dışında bir şerh metniyle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

İkinci tezkire şerhi (İ-46b / 65b) oldukça uzun bir şerhtir. Şerh metninin başında şerhin yazılış nedeni anlatılmaktadır. Anlatılanlara göre, Zileli Abdullah Efendi adlı câhil ve mutaassıp bir vâiz görevli olarak, nasihat vermek ve konuşma yapmak amacıyla Niş'e gitmiştir. Niş'te aslında Zileli olan, bir süredir Niş'te oturan hemşehrisi Abdulkadir Efendi'yle hemşehrisi olduğu için ilgilenip dostça davranması gerekirken, Abdulkadir Efendi'ye düşmanca davranmış, hattâ daha da ileri giderek Abdulkadir Efendi'nin bir kulağını kestirmiştir. Niş Müftüsü Abdurrahman Efendi bu durumdan

haberdar olunca Abdullah Efendi'ye hemşehrisine karşı davranışının yakışıksız olduğunu anlatan ve bu davranışından dolayı onu azarlayan bir tezkire yazmıştır. Kânî'nin şerh ettiği tezkire, Niş Müftüsü Abdurrahman Efendi'nin, Abdullah Efendi'ye yazdığı bu tezkiredir. Kânî, söz konusu tezkirede bulunan kelimelerin tamamını birer birer açıklamaktadır. Metinde şerhi yapılan tezkire ile şerh birarada verilmiştir.

Şerhi yapılan tezkirede, kulak kesme olayı ve bunun yanlışlığı üzerinde durulmaktadır. Müftü Abdurrahman Efendi, Abdullah Efendi'nin davranışı konusundaki düşüncelerini, bu davranışın sonuçlarını, uygunsuzluğunu yazdığı tezkire aracılığıyla anlatmaktadır. Ancak metinde ve şerhte kulak kesme olayının nedenine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmayışı dikkati çekmektedir.

Kânî'nin yaptığı şerhte, tezkirede geçen kelimelerin tezkirenin yazıldığı kişiye yönelik olarak, olumsuz anlamlarda yorumlandığı, hiciv ağırlıklı bir biçimde açıklandığı görülmektedir. Şerhin amacı özellikle Abdullah Efendi'nin daha şiddetli ve ağır şekilde eleştirilmesini sağlamaktır. Kânî, Zileli Abdullah Efendi'yi yazdığı tezkire şerhinde çok olumsuz sıfatlarla eleştirir.

Tezkire şerhinde açıkça görülebilen çeşitli hiciv ögeleri vardır. Bu hiciv ögelerini iki ayrı grupta değerlendirebiliriz. Çünkü hiciv ögelerinin bir bölümü Niş Müftüsü Abdurrahman Efendi'nin Abdullah Efendi'ye gönderdiği şerhi yapılan tezkire metninde yer almaktadır. Tezkire yazarı Abdurrahman Efendi, Abdullah Efendi hakkında söylenenlerden söz ederek, uyarı amacıyla tezkire yazmak zorunda kaldığını belirtir. Örnekler yardımıyla insanlar arasında dedikoduya, fitneye neden olacak sözlerden ve davranışlardan kaçınması gerektiğini anlatır. Asıl çirkin davranışının ise hemşehrisi Abdulkadir Efendi'yle aralarında geçen olayda ortaya çıktığını söyler. Tezkire yazarı, Abdullah Efendi'yi davranışının âlim insanlara yakışmadığını söyleyerek hicveder. Böylesi bir olayın âlimler değil câhiller arasında bile görülmemiş olduğunu belirtir. Şeriatın emirlerinden de söz ederek, hemşehrisinin kulağını suçsuz yere kesmesinin ne biçim bir davranış olduğunu sorar. Alimlerin bu tür davranışlarda bulunmakla kendilerini küçülttüklerini, câhilleri eleştirme haklarını kaybettiklerini söyler. Sonuçta, bu tür davranışların gerektiği şekilde cezalandırılacağını, onaylanmadığını, olumsuzluklara neden olduğunu belirterek tezkireyi bitirir.

Müftü Abdurrahman Efendi, vâiz Abdullah Efendi'yi hemşehrisi Abdulkadir Efendi'ye yönelik olumsuz, şeriat kurallarına uygun olmayan davranışları, müfritlik, mutaassıplık v.b. özellikleri nedeniyle kınamakta, yermektedir. Buradaki yergi daha çok kişiseldir ve hedef alınan kişi de vâiz Abdullah Efendi'dir. Ancak vâiz Abdullah Efendi'yle birlikte dolaylı olarak din adamlarının dinî kuralları uygulamadaki eksikliklerinin, yanlışlıklarının ve mutaassıplıklarının da yerildiğini düşünmek yanlış olmaz.

Kânî'nin tezkireye yazdığı şerhte de eleştirilen özellikler hemen hemen yukarıda sözünü ettiğimiz özelliklerle aynı özelliklerdir. Ancak Kânî, eleştirilerinde tezkire yazarından daha da ileri gitmiş, çok ağır eleştiriler yapmıştır. Eleştirilerini de sadece Abdullah Efendi'ye yöneltmekle kalmamış, kimi zaman yazdıkları için tezkire yazarı Abdurrahman Efendi'yi de eleştirmiştir. Abdurrahman Efendi'nin Abdullah Efendi için kullandığı hitapları sadece âlimlerin değil, câhillerin bile uygun görmeyeceğini söyleyen Kânî, Abdurrahman Efendi'yi övüyormuş gibi görünmekle birlikte hem alay etmekte hem de hicvetmektedir (İ-47a-15; 47b-1).

Abdullah Efendi'nin eleştirilen özelliklerine gelince, her şeyden önce o, taşıdığı isme lâyık değildir. Tezkire yazarı, Abdullah adını isim olarak söylememiş, mühtedi anlamını kastetmiştir. Çünkü Kânî'ye göre, Abdullah Efendi'nin kulluk iddiası, Müseyemetü'l-kezzâb'ın yani yalancı peygamberin peygamberlik iddiasına benzemekte bu iddiadan geri kalmamaktadır (İ-48b / 3-4).

Kânî, şerhte Abdullah Efendi'nin giyimini de "...bu cehl-i merkûmuñ taklîd-i zî-ulemâ ile başına giydiği günbed-i vaj-gûne ve ferrâce-i sûrâh-be-sûrâh ve şalvâr-ı ezrâk-fâm ve misvâk-ı ser-şikeste ve sâ'ir âlât-ı riyâsı kendüyi âhiren ol gürûha hem-reng itmiş olmağla" (İ-48b-15 /49a-1-4) sözleriyle eleştirir. Çünkü Abdullah efendi âlimlere benzemek için onlar gibi giyinmekle birlikte, sadece görünüş açısından onlarla kendisi arasında benzerlik sağlayabilmiştir. Âlimler gibi giyinmekle cahilliğini gizlemesi mümkün değildir.

Abdullah Efendi'nin hiciv konusu olan diğer özellikleri ise, soyu, müfsit olması, mutaassıplığı, câhilliği, şeriata aykırı davranması, gerçekler karşısında duyarsız olması v.b. özelliklerdir (İ-49a/5-7; İ-50a /13-15).

Kânî, yaşanan olayların nedenini şerhte; "...aslı ta'assub-ı bî-sebeb ve in'idâm-ı resm-i edeb ve da'va-yı teferrüd ve inkâr-ı ehl-i tecerrüd ve icrâ-yı havâss-ı tıynet ifâ-yı hakk-ı mel'anetdür...." (İ-63a / 7-9) sözleriyle ifade etmiştir. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi temel hiciv konusu taassuptur. Çünkü cahil din adamlarının ya da halkın gereksiz taassubu yaşanan pek çok olumsuz olayın nedenidir.

Tezkire şerhi ise, iki ayrı metinden oluşmaktadır. Birinci metin şerhi yapılan tezkiredir. İkinci metin şerh metnidir. Tezkire metninin biçimi mektuba benzemektedir. Mektup gibi bir hitapla başlayan metinde, hitap kısmının arkasından tezkirenin yazılış nedeninin anlatıldığı bölüm gelmektedir. Tezkirenin yazılmasına neden olan konuyla ilgili açıklamaların yer aldığı bölümde yazar, Arapça ibareler ve beyitler yardımıyla düşüncelerini açıklamaktadır. Düşüncelerin açıklanmasını kolaylaştırmak ve delil göstermek için Kur'an'dan ayetlerle hadisler örnek verilmektedir.

Şerhi yapılan tezkire metninin dili ağırdır. Bu tezkirenin yazarı Kânî değildir. Dolayısıyla tezkirede kullanılan dil Kânî'nin kullandığı dilin taşıdığı özelliklerden farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin Kânî'nin yazdığı metinlerdeki gibi ses tekrarları ve yer yer nazma yaklaşan şiirsel ifade biçimi bu metinde görülmemektedir. Tezkire yazarı da

Arapça, Farsça kelime, beyit, mısra ve ibarelerden yararlanmıştı. Ancak, amaç sanat yapmaktan çok belirli bir konudaki düşüncelerin anlatılması olduğu için tezkire yazarı daha farklı bir üslup kullanmıştır.

Kânî'nin yazdığı şerhte de ağır bir dil kullanılmıştır. Şerhin amacı şerh edilen metnin anlaşılmasını sağlamak olduğundan şerhlerde kullanılan dil de bu amaç doğrultusunda sade, açıklamaya ve metnin anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir. Ancak, Kânî'nin yazdığı şerhte sıraladığımız bu özellikler bulunmamaktadır. Aksine Kânî'nin kullandığı dil açıklamasını yaptığı tezkirede kullanılan dilden daha ağır olup anlaşılması zor kelimeler içermektedir. Şerhi yapılan kelimeler Arapça ibareler kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Arapça ibareler arasında beyitlere, mısralara, hadislerle bazı atasözü ve deyimlere de yer verilmiştir. Şerh metninde bulunan dua ve beddua bölümlerinin de hemen hemen tamamı Arapça'dır. Ayrıca şerh metninde Farsça beyit ve mısralara da yer verilmiştir.

Tezkire şerhinde, Arapça'nın ağırlıkta olduğu, şerhi yapılan metinde kullanılan dilden daha ağır, şerh dili özelliklerini taşımayan bir dil kullanılmıştır. Tezkire şerhinde kullanılan dilde görülen bu özelliklerin nedeni, tezkire şerhinin bilinen anlamda bir şerh olmaması ve yazarın bilgisinin derinliğini kanıtlama amacıyla açıklanabilir. Çünkü, Kânî'nin tezkireyi şerh etmekteki amacı, tezkirenin anlaşılmasını sağlamak değildir. Tezkirenin ne anlatmak istediği ve ne amaçla yazıldığı bellidir. Kânî, tezkire yazarını ve tezkirenin yazıldığı kişiyi hicvetmek, söz konusu kişilerle alay etmek amacıyla bu şerhi yazmıştır. Tezkirede geçen kelimelere yazdığı şerhlerin bu kelimelerin gerçek anlamlarıyla ilgisi yoktur. Kânî, kelimelere kendi amacı doğrultusunda çok farklı anlamlar yükleyerek, hiciv ağırlıklı bir şerh yazmıştır. Bu nedenle de alışılmadık bir dil ve üslup kullanmıştır.

Yukarıda verdiğimiz şerh metinleri dışında Kânî'nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtı'ndaki mektuplardan sekizincisinde (İ-65b-75b) yer alan şerh örneği⁵ diğerlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Şerhi yapılan kelimeler ve ibareler alışılmışın dışında olup "Yâ Hazret-i Morina", "Bi'n-nehr", "Ve'l-burku", "Ve'l-bihâru", "El-kulak", "Bi'z-zeher", "Ve'n-nebât", "Ve's-sayd" v.b.'dir. Yazar, mektup içinde şerh ettiği kelimelerle ilgili bazı bilgiler verir. Bu kelimeleri dinî, tasavvufî özellikleri, ariflere tarikatta doğru yolu göstermekte yardımcı olması ve anlattıklarını çevreleyen geniş ilâhî ilimlerden yararlanmaya teşvik amacıyla açıkladığını anlatır. Şerh edilen kelimelerin mecazî anlamlarda kullanıldığı, tasavvuf ve tarikat öğretisiyle ilgili anlamlar yüklendiği, herkesin kolaylıkla yorumlayıp açıklayacağı türden olmadığı, tasavvufî remizler olarak görülmesi gerektiği verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mektupta bulunan şerhler tasavvufî özelliktedir. Mektubun şerh dışındaki bölümü de dinî-tasavvufî içerikli

⁵ Bu şerh konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Batislam, a.g.e., s.53-54; 285-287.

olup mektubun genelinde dervişler topluluğu ve bunların özelliklerinden söz edilmektedir. Diğer metin örneklerinde olduğu gibi bu örnekte de dervişlerin özelliklerine ve davranışlarına dair bazı eleştirilere yer verilmiştir. Tasavvufî içerikli şerhi yazar, başkalarını bilgilendirmek anlamalarını kolaylaştırmak için yazdığını söylemesine rağmen şerhte kullandığı dil Arapça'dır.

SONUÇ

Kânî'nin Mensur Letâifnâme ve Hezliyyâtı'nda yer alan incelediğimiz şerh metinleri yazılış amacı ve yöntem bakımından alışılmış şerh örneklerinden farklı özellikler taşımaktadır. Şerh metinlerinin tamamını Kânî yazmamıştır. İlk beyit şerhi örneğini Kânî'nin beytini açıklamak amacıyla Allâme yazmıştır. Kânî Allâme'nin şerhiyle ilgili kendi görüş ve değerlendirmelerini dile getirmiş, Allâme'yi hicvetmek amacıyla eserinde şerh metnine yer vermiştir. Divan edebiyatının hiciv anlayışı konusunda ipuçları veren söz konusu metinde Kânî eleştirilerini şerhin kendisine değil şerh yapana yöneltmiş hatta bu eleştirilerini daha da ileri götürerek şerh yapanın şerh konusundaki beceriksizliğini, başarısızlığını bir manzum hicviye aracılığıyla da eleştirmiştir. Şerhi yazan Allâme tipine yönelik hicivlerle benzer davranışlarda bulunanlara belirli mesajlar verilmektedir. Bu mesajlar, toplumda her zaman kendini şair sanan cahiller olduğu, bilmediği halde bilir görünüp gerçek şairlere zarar veren kişiler bulunduğu, bunların yaptıklarının yanlarına kar kalmayıp cezalandırılacaklarıdır. Kânî de sözü edilen müteşairlerden biri olan Allâme'nin yazdığı şerhi hicvedip aşağılamakla benzer durumda olanları da uyarmaktadır. Sadece kendi eleştirilerini yeterli bulmayıp müteşairlere yönelik fetva örneğini de açıklayarak konunun önemini vurgulamak ve dönemin anlayışını sergilemektedir. Müteşairliğin fetva ile cezalandırılabilir nitelikte suç olduğuna dikkati çekmektedir.

İkinci beyit şerhi örneğinde ise, Kânî başka bir şaire ait Farsça beyti şerh etmiştir. Bu şerhinde kendisinden önce aynı beyti şerh edenlerin şerhleriyle ilgili görüş ve değerlendirmelere yer vermiştir. Daha önceki şârihlerin şiir şerhi yaparken hayal inceliklerini yeterince fark etmediklerini söyleyerek şerhlerde incelikleri sezme özelliğinin arandığına dikkati çekmiştir. Aksi takdirde şerhin istenilen şekilde olmayacağını söylemiştir. Şerhte belirli yol ve yöntemin izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Tezkire şerhlerine gelince; şerh örnekleri arasında bu tür mensur metinlerin açıklanması ya da tezkirelerin açıklanıp şerh edilmesi bildiğimiz kadarıyla sık görülen bir durum değildir. Birinci tezkire şerhi Kânî'nin kendine yazılan bir tezkirenin başında yer alan birkaç kelime ve ibarenin açıklanmasına yöneliktir. Bu açıklamaları Kânî

kendisine tezkireyi yazanı eleştirmek amacıyla yapmış görünmektedir. Çünkü yapılan şerhlerin gerçekle ilgisi yoktur. Yazarın şerh yapmaktaki amacı hiciv, mizah ve alaydır.

İkinci tezkire şerhi şerhler içinde en dikkati çeken ve önemli olanı olarak kabul edilebilir. Kânî bu şerhinde kendisinin yazmadığı, Niş Müftüsü Abdurrahman Efendi tarafından Abdullah Efendi adlı bir kişiye yazılmış tezkireyi şerh etmiştir. Söz konusu tezkirede bulunan kelimelerin tamamını birer birer açıklamıştır. Ancak yaptığı açıklamalarda mizah ve hiciv unsurlarına sıklıkla yer vermiştir. Bu tezkirenin şerh edilmesi divan şiirinin toplumsal yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Tezkirede söz konusu edildiği gib yapılan yanlış bir uygulama şairler tarafından hicvedilebilmektedir. Şeriata uymayan, müfrit ve mutaassıp davranışlar tezkire şerhi aracılığıyla eleştirilmektedir.

Mektup içindeki son şerh örneği ise hem dil hem de içerik bakımından diğerlerinden farklı olup dinî-tasavvufî niteliklidir. Bu şerhte yazar din ve tasavvuf kültürü konusundaki bilgilerini paylaşmayı amaçlamış, tasavvufî şerhlerde bulunan ve remiz olarak değerlendirilebilecek kimi kelimelerin açıklamalarını yapmıştır.

Kânî, söz konusu şerhlerin büyük bir bölümünü açıklama yapmak ya da anlaşılamayan kimi metinlerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapmamıştır. Öncelikli olarak şerhlerin yanlışlığından ve eksikliğinden çok şerhi yapanlar hedef seçilip ağır bir dille hicvedilmiştir. Şerhlerin yazılması temelde yergi amaçlı olmakla birlikte yer yer işin içine mizah da girmiştir. Hiciv ve mizah amaçlandığı için şerh metinlerinde kullanılan dil amaçla bağlantılı olarak divan edebiyatı dönemine ait hiciv örneklerinin çoğunda olduğu gibi estetikten uzak, kaba, argo olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahiptir.

Şerhlerde kullanılan açıklama yöntemi de bilinenin dışındadır. Bu anlamda Kânî şerhi hiciv ve mizah amacıyla kullanmış olup okuyucunun beklentilerinin dışında, farklı bir şerh yöntemi ve amacı uygulamıştır. Sıralanan özellikleriyle farklılık taşıyan bu tür şerh örneklerinin incelenmesiyle divan edebiyatının hiciv ve mizah anlayışının yanı sıra şerhin çeşitli amaç ve yöntemlerle nasıl kullanıldığı hakkında yeni bilgiler edinilmiş ve konu farklı yönleriyle anlaşılabilir olacaktır.

KAYNAKÇA

Batislam H.Dilek, *Kânî'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Adana 1997,

Kayaalp İsa, "Kânî" mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans.*, c.24, İst. 2001, s. 306-307.
İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, c.I-V, MEB. Kütüphaneler Kataloqları Yay. İst. 1947, s. 862-866.